

fažiskom tejto metódy a tiež bodom z ktorého začína syntéza získaných poznatkov o systéme. Syntéza prebieha vrstvením grafov „na seba“, t. j. vytvorením tzv. syntetického grafu, odrážajúceho „dôležité bloky systému“ (s. 170).

Z naznačeného vyplýva spojitost zachytávania vlastností podsystémov a potom i vlastného systému na grafoch s procesom modelovania, a to predovšetkým modelovania topologického. Pri bližšom záujme o túto metódu odporúča autor preštudovať publikáciu G. Crona vydanú v ruštine — *Issledovaniye slozhnykh sistem po častjam (diakoptika)* (Moskva 1972).

Po svojich úvahách o vzťahu zmyslovo-konkrétneho a abstraktného sa zastavuje autor pri modelovaní. Po osvetlení podstaty modelovania ako „špecifického spôsobu poznania, pri ktorom sa jeden systém (objekt skúmania) reprodukuje v druhom (model)“ (s. 195) sa venuje analýze miery podobnosti modelu a skutočnosti. V tejto súvislosti uvažuje o procese modelovania, ktorý sa, podľa V. V. Družinina a D. S. Kantorova, delí na etapy vytvárania podmodelov a to: funkcionálneho, informačného a morfológického (s. 202–203).

Význam modelovania sa zdôvodňuje v práci riešením „trojjedinej“ úlohy. „Na začiatku sa tie alebo iné charakteristiky systému — objektu reprodukovujú na modely. Potom sa model ako súhrn odrazených alebo reprodukováných charakteristík systému — originálu všestranne sleduje... A konečne, poznanie získané na modeli sa prenáša na originál...“ (s. 207).

Týmito úvahami uzatvára V. G. Afanasjev časť práce, ktorú nazval *Systémovost* a gnozeológia, obsahujúcej sedem kapitol. V druhej časti sa zameriava na problémy systémovosti a riadenia socialistickej spoločnosti.

V súčasnosti sa čoraz častejšie stretávame v literatúre s článkami o riadení socialistickej spoločnosti s pojmom *cieľovo-programové plánovanie*. Reprezentuje, podľa autora, takú formu plánovania, ktorá spĺňa podmienky systémového, komplexného prístupu. Úmyselne sme tieto dva pojmy, t. j. systémovosť a komplexnosť, oddelili iba čiarkou. Chceme tým naznačiť, že v recenzovanej publikácii sa stretávame i so stotožňovaním *systémovosti* a *komplexnosti*. S takýmto postupom nesúhlasíme.

Tí čitatelia, ktorí sledujú Sociologický časopis, mohli v jeho starších ročníkoch nájsť štúdie k vzťahu systémovosti a komplexnosti. Napríklad František Zich poukazuje na to, že zatiaľ čo „... systémovosť sociálneho procesu je daná ako atribút sociálnej reality, vyjadruje podstatné stránky jej existencie...“, tak „... komplexnosť v riadiacich procesoch chápeme ako schopnosť riadiaceho subjektu plniť aktívnu úlohu, ktorú realizuje na dosiahnutie určitých cieľov...“ (1)

Komplexnosť a systémovosť sú v súlade s týmto chápaním — s ktorým sa stotožňujeme — pojmy odrážajúce dva rozdielne aspekty posudzovania objektívnej reality. Systémovosť je možné vzťahovať v prípade riadenia socialistickej spoločnosti k objektívnemu charakteru vzťahov socialistickej spoločnosti, zatiaľ čo komplexnosť je pojmom slúžiacim na označenie úplnosti poznania zákonov sociálneho pohybu, na ich odraz v metódach vedeckého riadenia socialistickej spoločnosti.

Áno, i vlastný proces poznania je možné chápať ako konkrétny systém. To však ešte automaticky nezaručuje pri jeho používaní komplexnosť.

Cieľovo-programové plánovanie je v práci považované za „... jeden z konkrétnych prejavov komplexného, systémového prístupu k riadeniu,“ za zosilnenie integrácie a centralizácie v podmienkach socialistickej ekonomiky (s. 253). Vyššou formou komplexného riadenia vývoja socialistickej spoločnosti ako celku je stranické vedenie, zmysel ktorého je v zabezpečení celostného vývoja tejto spoločnosti (s. 246).

Chápať systémovo cieľovo-programové plánovanie znamená vedieť vytýčiť taký cieľ z hierarchie cieľov, ktorý je určujúci, hlavný. Rozhodujúce sú predovšetkým konečné ciele spoločnosti (s. 258). Z toho vyplýva, že ciele sú úzko späté s prostriedkami ich realizácie, ktoré vyžadujú, aby bol cieľ konkrétny, reálny a kontrolovateľný (s. 261).

V súvislosti s *programom* upozorňuje autor na jeho úzku spätosť s projektom, čo sa prejavuje v častom chápaní cieľovo-programového riadenia ako riadenia podľa projektu (s. 265). S takýmto stotožňovaním pojmov „plán“ a „projekt“ autor súhlasí len keď sa myslí národný význam projektu.

Prirodzene vzniká otázka, či existujú aj necieľové programy. Rozdiel medzi necieľovým a cieľovým programom je vysvetľovaný stupňom integrácie prvkov tvoriacich program. V cieľových programoch je vysoká, vďaka vytvoreniu špeciálneho orgánu riadenia, ktorý je koordinátorom celej práce (s. 266). Záver týchto úvah

(1) F. Zich: *Teoreticko-metodologické otázky komplexného riadenia sociálnych procesov*, Sociologický časopis 1979, č. 1, s. 12.

tvorí vymedzenie pojmu „komplexný cieľový program“, ktorý je „...*direktívnym dokumentom*, obsahujúcim súhrn (systém) ekonomických, technicko-technologických vedecko-výskumných, projektovo-konštrukčných, organizačných, ideologických a iných opatrení, zameraných na dosiahnutie určeného cieľa.“ (s. 267)

Popri cieľovo-programovom prístupe sa v publikácii môže čitateľ stretnúť i s názorom autora na *ekonomiu času*. Teda tiež problém, o ktorom sa dnes píše. Ekonomiu času považuje autor za podstatu optimalizácie riadenia a je neodmysliteľnou pri úvahách o cestách zlepšenia plánovania. Oporou slúžia i analýzy päťročných plánov v ZSSR. Výsledkom je názor, že zlepšenie riadenia vyžaduje skvalitnenie riadenia vedecko-technického pokroku a zosilnenie úloh intenzívnych faktorov vývoja. Dôležité je tiež nájsť správny vzťah medzi centrálnym vedením a možnosťami vývoja hospodárskej samostatnosti podnikov cez uplatňovanie princípov chozrasčotu (deviata kapitola).

Záverečná — desiatu kapitola — sa zaoberá zdokonaľovaním riadenia v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti. Je možné urobiť si v týchto súvislostiach obraz o hospodárskom mechanizme, vedúcich kádrioch a ich význame pre vlastný riadiaci proces, ako i demokratizácii riadenia — účasti zdokonaľovania riadenia v podmienkach rozvinutej socialistickej spoločnosti. Za zaujímavú v tejto kapitole považujeme autorovu zmienku o tzv. sociálnej technológii.

Pojem *sociálnej technológie* zaviedol do marxistickej filozofie bulharský sociológ N. Stefanov, ktorý vo svojej práci *Spoločenské vedy a sociálna technológia* (Sofia 1973) označil týmto pojmom „komplex riešení a realizáciu zodpovedajúcich praktických krokov zameraných na realizáciu potrieb objektívnych zákonov“, „predbežne vymedzený rad operácií, zameraný na dosiahnutie vytýčeného spoločenského cieľa (úlohy).“ (s. 262, 293)

V. G. Afanasjev považuje sociálnu technológiu za dôležitý element mechanizmu riadenia. Výčitku na adresu použitia pojmu „technológia“ vo vzťahu k sociálnym procesom odmieta preto, lebo si je vedomý toho, že v spojení so „sociálnym“ nemá taký „tvrdý charakter, ako výrobná technológia.“ (s. 369) Sme toho názoru, že by stálo zato, venovať väčšiu pozornosť prepracovaniu myšlienok sociálnej technológie. I preto, že zo strany nemarxistických vedcov je tejto problematike venovaná pozornosť. Za všetkých uvádzame mená Habermasa a Luhmanna.

Podstatu mechanizmu riadenia tvoria informačné procesy. Je to sféra, kde prenikla automatizácia. Autor upozorňuje, že v týchto súvislostiach má použitie automatizácie svoje úskalia. Je potrebné uvedomiť si, že bude úspešná iba v prípadoch, keď je „absolútne presne zaprogramovaná a determinovaná chovaním sa človeka“ (s. 371). Nie je však správny druhý extrém — odmietanie automatizácie informačného procesu. Je len potrebné nájsť správnu mieru v adekvátnosti automatizácie ako predpokladu kvalitného rozhodovania na úrovni vedúcich kádriov.

Na záver je možné oboznámiť sa so zaujímavou štatistikou tempa automatizácie riadenia v ZSSR od roku 1966.

Môžeme konštatovať, že publikácia, ktorú odporúčame čitateľom do pozornosti, prináša bohatý materiál zo sféry analýzy filozofickej literatúry, stranických dokumentov i hospodárskych plánov v ZSSR zameraných na problematiku systémovosti a riadenia socialistickej spoločnosti. Predstavuje fakty, ktoré je možné využiť i pri školení vedúcich pracovníkov z oblasti riadenia.

Mária Mičaninová

Friedrich Rafailovič Filippov: Sociologija obrazovanija (Sociologie vzdělání)

Moskva, Nauka 1980, 199 s.

V sovietskej odbornej literatúre chýbala práca, ktorá by komplexnejšie objasňovala sociálne aspekty vzdelania. Časopisecké a zborníkové štúdie i monografie riešili len čiastkové problémy. Práca F. R. Filippova je významným edičným činom, pretože prvýkrát prináša komplexný výklad sociálnych determinant vzdelania ako systému. Komplexne rieši i metodologické otázky sociológie vzdelania ako vednej disciplíny.

F. R. Filippov je profesor a doktor filozofických vied, je popredným bádateľom v sovietskej sociológii. Pracuje v Inštitúte sociologických výskumov Akadémie vied v Moskve. Aktívne sa zúčastnil posledných troch svetových sociologických kongresov, je jedným z koordinátorov medzinárodných výskumov v oblasti sociológie. Je autorom prác *Všeobščeje sredneje obrazovanije v SSSR* (Moskva, MysI 1976); *Sociál-*

nyje *peremenenija* (Moskva, Mysl 1970; v spoluautorstve s M. N. Rutkievičom); *Socialnaja struktura obščestva i struktura obrazovanija* (Moskva, SSA 1974) a mnohých časopiseckých a zborníkových štúdií s tematikou sociológie vzdelania.

Monografia F. R. Filippova je rozdelená do ôsmich kapitol.

V úvode pod názvom *Štruktúra sociológie a sociológie vzdelania* poukazuje autor na význam týchto vied pre objektívne poznanie a rozvoj spoločenského života. Zdôrazňuje tesnú spätosť ale aj relatívnu samostatnosť systému vzdelania vo vzťahu k ostatným spoločenským systémom a procesom.

V prvej kapitole autor vymedzuje *Predmet sociológie vzdelania*, poukazuje na metodologické princípy a načrtáva súčasný stav rozvoja sociológie vzdelania v ZSSR.

F. R. Filippov má kritické výhrady voči príliš širokému chápaniu predmetu sociológie vzdelania, napr. v sovietskej Filozofickej encyklopédii (Moskva 1970) alebo v nemeckom *Slovníku marxisticko-leninskej filozofie* (Berlín 1977). Sociológia vzdelania nemá skúmať všetky sociálne aspekty výchovno-vzdelávacieho procesu, ale len tie, ktoré súvisia so vzdelaním ako sociálnou inštitúciou, a hlavne s jeho výrobnou funkciou (s. 26–27). Ostatnými aspektami vzdelania sa má, podľa F. R. Filippova, zaoberať pedagogika, pedagogická sociológia, ekonomika vzdelania, a iné hraničné disciplíny. Autor polemizuje s názorom bulharských sociológov R. Doneva a M. Andrejeva, podľa ktorých vzdelanie sa má (v sociológii) skúmať nielen z hľadiska štrukturálneho, ale aj genetického a regionálneho. Navrhujú, aby popri všeobecnej sociológii vzdelania socialistických krajín sa rozvíjala aj sociológia vzdelania jednotlivých krajín, napr. Bulharska, ZSSR a pod. Na rozdiel od F. R. Filippova sa domnievame, že názor bulharských sociológov je opodstatnený. Veď okrem všeobecných sociálnych determinant pôsobiacich vo všetkých socialistických krajinách vzdelanie determinujú aj špecifické ekonomické, kultúrne, historické a iné spoločenské javy v jednotlivých krajinách. Sociologická analýza týchto špecifických sociálnych determinant vzdelania by rozhodne prispela k poznaniu a k praktickému riešeniu vzťahu medzi systémom vzdelania a ostatnými sociálnymi systémami tej-ktorej krajiny. (Nakoniec, publikácia F. R. Filippova je priamym dokladom sociológie vzdelania v ZSSR.)

Sociológia vzdelania charakterizuje F. R. Filippov ako „špeciálnu sociologickú disciplínu, predmetom ktorej je systém vzdelania ako sociálna inštitúcia, vzájomné vzťahy medzi jej podsystémami a tiež vzájomné vzťahy systému vzdelania a jeho podsystémov so spoločnosťou, predovšetkým s jej sociálnou štruktúrou.“ (s. 27–28) V tejto definícii sa odráža systémový prístup ku kategórii vzdelania, i k predmetu sociológie vzdelania. Ako však vyplýva zo štruktúry monografie a z obsahu jej jednotlivých kapitol, užil F. R. Filippov vzdelanie na štruktúru školského systému. Domnievame sa, že objektom skúmania sociológie vzdelania by mal byť nielen školský systém, ale aj ostatné subsystémy výchovno-vzdelávacej sústavy (masové komunikačné prostriedky, sústava výchovy a vzdelávania dospelých v organizáciách atď.), pretože sa tiež podieľajú na výrobnnej funkcii vzdelania, na zvyšovaní kvalifikácie a kultúrnej úrovni pracujúcich, i na sociálnej mobilite jedincov a sociálnych skupín.

Z metodologických princípov marxistickej sociológie vzdelania podčiarkuje F. R. Filippov význam princípu systémovosti. „Všestranná evidencia väzieb všetkých sociálnych systémov, nielen so systémom vzdelania, ale i navzájom medzi sebou umožní riešiť otázky vzájomných vzťahov výrobnotechnických a sociálnych potrieb a vzdelania“ (s. 33).

Za obdobie rozmachu sociologických výskumov vzdelania v ZSSR považuje autor prvú polovicu 60-tych rokov. Vyzdvihol práce A. G. Aganbegiana, N. V. Šubina, M. N. Rutkieviča, B. T. Lisovského, M. Titmu, J. Leonavičusa a ďalších. Za významné centrá rozvoja sociológie vzdelania v poslednom čase považuje sociologické ústavy v Taline a Tartu, kde sa uskutočnili mnohé konferencie a kde boli vydané zborníky i monografie s tematikou sociológie vzdelania.

Druhá kapitola je najrozsiahlejšia. Objasňuje *Sociálne funkcie systému vzdelania v rozvinutej socialistickej spoločnosti*. V názvoch piatich častí tejto kapitoly sa odrážajú základné funkcie vzdelania. V časti *Vzdelanie a práca* poukazuje autor na význam vzdelania pre profesionálnu prípravu mládeže, zdôrazňuje dôležitosť včasného objavenia predpokladov a rozvoja schopností detí pre určité povolanie. Pri profesionálnej príprave je potrebné primerane prihliadať na spoločenské potreby, ale súčasne aj vytvárať podmienky pre optimálny rozvoj individuálnych záujmov, schopností a potrieb. V tejto oblasti sú podľa autora ešte rezervy v praxi i teórii. Bude potrebné riešiť ich aj prostredníctvom sociologických výskumov. Viac

ako doteraz by sa mali skúmať také otázky ako napr. životné plány žiakov; vnútorné a vonkajšie faktory socioprofesionálnej orientácie žiakov; činitele vzniku a spôsoby riešenia protirečenia medzi vzdelaním a reálnym obsahom práce; vzdelanie ako faktor zvyšovania sociálnej a pracovnej aktivity občanov socialistickej spoločnosti atď.

V časti *Vzdelanie a sociálna štruktúra* F. R. Filippov zdôrazňuje skutočnosť, že systém vzdelania nemá schopnosť samočinne meniť sociálnu štruktúru, ale sociálna štruktúra sa odráža (sprostredkovane alebo bezprostredne) v systéme vzdelania. Systém vzdelania však na štruktúru rozvinutej socialistickej spoločnosti pôsobí, a to v troch základných smeroch: tým, že 1. je jedným z faktorov zblížovania sociálnych tried a skupín, 2. je jedným z faktorov ich reprodukcie, 3. je jedným z faktorov a kanálom sociálnej mobility. Tejto regulačnej funkcii vzdelania by sa, podľa autora, mala venovať v sociológii vzdelania väčšia pozornosť.

Pri objasňovaní vzťahu *Vzdelanie a socialistická demokracia* vychádza autor zo samotnej podstaty demokratického prístupu k vzdelaniu v socializme. Poukazuje na to, že vzdelanie sa podieľa na raste politickej aktivity občanov a na raste spoločenského vedomia.

Vzdelanie a duchovný život socialistickej spoločnosti sú vzájomne podmienené. Socialistický štát realizuje mnohé svoje funkcie aj prostredníctvom vzdelania. Niektoré problémy praxe, na ktoré poukazuje autor, sú aktuálne aj u nás, napr. otázka vytvárania optimálnych sociálnych podmienok pre rozvoj tvorivých schopností jedincov v oblasti literatúry, výtvarného umenia, hudby, vedy a pod.; otázka morálneho vzťahu k práci a pod..

V časti *Úloha vzdelania pri všestrannom rozvoji osobnosti* podčiarkuje autor požiadavku nedopustiť v systéme socialistického vzdelania „nivelizáciu“ osobnostných kvalít, ale naopak, zdôrazňuje nevyhnutnosť všestranne a maximálne rozvíjať individuálne vlohy a talent. Dynamika osobnostných kvalít človeka má byť v jednote s dynamikou sociálneho prostredia: „Systém vzdelania sa vyznačuje tou osobitosťou, že sa v ňom uskutočňuje nielen cieľavedomé formovanie osobnosti, ale aj cieľavedomý rozvoj jej najbližšieho prostredia (mikroprostredia)“ (s. 79). Sociológia vzdelania môže preto niektoré problémy svojho predmetu riešiť spolu so sociológiou osobnosti, napr. otázku hodnotovej orientácie študentov; socioprofesionálnej orientácie osobnosti; sociálnych stimulov vzdelávania a pod.

Nasledujúce tri kapitoly sa venujú jednotlivým stupňom a druhom školského systému v ZSSR. *Sociologické problémy všeobecného stredného vzdelania v ZSSR* sú obsahom *tretej kapitoly*. Autor tu uvádza kvalitatívne a kvantitatívne ukazovatele rozvoja všeobecného vzdelania, hovorí o sociálnych faktoroch pripravenosti detí a mládeže do základnej a strednej všeobecno-vzdelávacej školy, o sociálnych problémoch denného štúdia a štúdia popri zamestnaní. Zdôrazňuje sa tu sociálna efektivnosť večerného a diaľkového štúdia; autor poukazuje na problémy štúdia popri zamestnaní, ktoré nie sú zatiaľ dostatočne sociologicky vysvetlené, napr. príčiny a dôsledky rozdielov medzi denným a diaľkovým štúdiom; protirečenie medzi vzdelávaním a zamestnaním študujúcich popri zamestnaní; sociálne stimuly k štúdiu popri zamestnaní atď. Podnetné myšlienky vyslovuje F. R. Filippov v časti *Škola a rodina*, zdôrazňuje potrebu tesnej spolupráce sociológie rodiny a sociológie vzdelania pri riešení vzťahu rodiny a školy. Za nedostatočne preskúmané otázky považuje autor napr. proces odovzdávania skúseností a praktických návykov z generácie na generáciu v podmienkach rodiny; závislosť medzi úrovňou, kvalitou vzdelania rodičov, stupňom zložitosti a zodpovedností ich práce a študijnými výsledkami žiakov; vplyv voľného času rodičov a spôsob jeho trávenia na záujmy detí atď.

Štvrtá kapitola je venovaná *sociologickým problémom profesionálneho vzdelávania*. V úvodnej časti autor objasňuje *problematicku sociálnej a profesionálnej orientácie*. Sociálnu orientáciu poníma ako „sociálny štart“ jedinca, nasmerovaný na získanie určitej sociálnej pozície. Základom budúcej sociálnej pozície je profesionálna orientácia — výber konkrétneho povolania a štúdium na konkrétnej vzdelávacej inštitúcii. Socio-profesionálna orientácia je mnohofaktorový jav, aj jeho výskum musí byť komplexný, musí analyzovať vnútorné i vonkajšie faktory, objasňovať viaceré aspekty života jednotlivca, ale aj spoločnosti.

V ďalšej časti pod názvom *Odborno-technické vzdelanie* sa autor venuje otázkam štruktúry študujúcich na učňovských školách a učilištiach, ich sociálneho pôvodu; problémom rozmiestňovania absolventov v jednotlivých oblastiach národného hospodárstva a v pracovných kolektívoch; životným plánom a spôsobom ich realizácie po nástupe do zamestnania atď. V časti *Stredné odborné vzdelanie* autor analyzoval